

ચંદ્રાવતી-આબુ ક્ષેત્રના ભીલ અને ગરાસિયા આદિવાસી

Patel Sejalben Ramanikbhai

M.A., M.Phil. - Gold Medalist

Ph.D. Pursuing - H.N.G.Uni., Patan

Abstract:

આ સંશોધન લેખમાં આદિવાસીના બે જાતિના સમૂહોની માહિતી આપવામાં આવી છે, ભીલ અને ગરાસિયા .આ સંશોધન લેખમાં ભીલ અને ગરાસિયા જેઓ આબુ અને ચંદ્રાવતીના ક્ષેત્રમાં વસવાટ કરી રહ્યા છે. તેમની ઉત્પત્તિ, સ્વભાવ, આજીવિકા, પહેરવેશ, શરીરનો બાંધો, આભૂષણો, ખાનપાન, વ્યવસાય વિશે માહિતી આપવામાં આવેલ છે. ભીલ અને ગરાસિયા જાતિની ઉત્પત્તિમાં ગણા મતો જોવા મળે છે, અને તે મતો આમાં રજૂ કરવામાં આવ્યા છે. તે ઉપરાંત તેમનો મહેનતુ, ઈમાનદાર, ભોળા વગેરે સ્વભાવ અને તેમના શરીરનો બાંધો કેવો હોય તેની માહિતી આપવામાં આવી છે. આદિવાસીઓની આ બંને જાતિઓના શરીરનો બાંધો થોડો ઘણો સમાન છે. તેઓ દુબળા જોવા મળે છે. તેઓમાં હોળીનો તહેવાર ખૂબ પ્રિય છે, અને બધા સાથે મળીને ઉત્સાહભરે તહેવારો ઉજવતા જોવા મળે છે. તે ઉપરાંત આ બંને જાતિઓના લોકોના પહેરવેશમાં થોડું અંતર જોવા મળે છે. ભીલ લોકોનો પહેરવેશ ગરાસિયા જાતિના લોકો કરતા થોડો સાદો જોવા મળે છે. આભૂષણોમાં બન્ને જાતિઓ ખૂબ શોખીન છે. ખાનપાનમાં શાકાહારી અને માંસાહારી બંને પ્રકારનું ભોજન લેતા જોવા મળે છે. આ જાતિના લોકોમાં પીણામાં દારૂનું પ્રમાણ વધુ જોવા મળે છે. વ્યવસાયમાં અને આજીવિકાની વાતમાં આ જાતિના લોકો ખૂબ પછાત છે. મોટાભાગે મજૂરી કરી અને પોતાની આજીવિકા મેળવે છે. આ સંશોધન પેપરમાં રૂબરૂ મુલાકાતો અને સંદર્ભગ્રંથોનો ઉપયોગ કરી માહિતી આપવામાં આવી છે.

Key Words:

ભીલ અને ગરાસિયા આદિવાસી, ચંદ્રાવતી-આબુ, પહેરવેશ અને આભૂષણ, જાતિની ઉત્પત્તિ

પ્રસ્તાવના

ચંદ્રાવતી અને તેની આસપાસના આબુ ક્ષેત્રમાં મુખ્ય બે જાતિઓ જોવા મળે છે. ભીલ અને ગરાસિયા તેમાં ભીલ લોકો અતિ પ્રાચીનકાળથી અહીં વસવાટ કરતા હતા. તેવો આ ક્ષેત્રની પ્રાચીન જાતિ છે. આ ક્ષેત્રના સિવાય આ જ્ઞાતિ ભારતના અનેક રાજ્યોમાં જોવા મળે છે. ભીલ અને ગરાસિયા જાતિના લોકોના સ્વભાવમાં કોઈ ખાસ અંતર જોવા મળતું નથી, સામાન્ય પહેરવેશ અને રીતરિવાજ અલગ જોવા મળે છે. આ લોકોનો દેખાવ થોડો નીચો અને શરીરે દુબળા જોવા મળે છે. તેઓ રંગે પણ મોટાભાગે કાળા જોવા મળે છે. તેઓના ચહેરા અને આંખો મટમૈલી જોવા મળે છે. તેઓ શારીરિક દ્રષ્ટિએ પણ એટલાબધાં તંદુરસ્ત જોવા મળતા નથી. આ બંને જાતિઓ સ્વભાવે ખુબજ ભોળી અને સહનશીલ જોવા મળે છે. આ ક્ષેત્રમાં રહેતી આદિવાસી પ્રજા આસાવાદી અને ગરીબ પરિસ્થિતિમાં જીવતી જોવા મળે છે. તેઓમાં અંધશ્રદ્ધાઓનું પ્રમાણ વધુ જોવા મળે છે, આ પ્રજા પૂર્વજ થાય તેમ પણ માને છે. તેમનામાં પરસ્પર મદદનો ભાવ જોવા મળે છે. ચંદ્રાવતીમાં રહેતી આદિવાસી પ્રજામાં ભીલ જાતિના લોકો વધુ જોવા મળે છે. આ લોકોના ઘરો માટીના, ઈંટોના, બનેલા જોવા મળે છે. ભાગ્યેજ કોઈકના ઘર સિમેન્ટના જોવા મળે છે. આ લોકોમાં હોળીનો ત્યોહાર લોકપ્રિય છે. તેઓ માં અન્ય તહેવારો જેવા કે દિવાળી, નવરાત્રિ, વસંતપંચમી, ગણગોર, ઉત્તરાયણ , તીજ વગેરે જેવા તહેવારો ઉજવાય છે. આ લોકોમાં દારૂનું વ્યસન પણ ખૂબ જોવા મળે છે. આમ આ પ્રજા હજુ પણ તેના મૂળ સ્વભાવને અને રહેણીકરણીને વળગી રહી હોય તેવું લાગે છે.

ભીલ અને ગરાસિયા જાતિની ઉત્પત્તિ

આ બંને જાતિઓની ઉત્પત્તિના વિષયમાં ગણા મતમતાંતરો છે. દ્રવિડ ભાષાના ‘ભીલ’ શબ્દ પરથી ભીલ શબ્દની ઉત્પત્તિ થઈ છે. જેનો અર્થ ધનયુષ્ઠની ‘પ્રત્યન્યા’ એવો થાય છે. આ જાતિ ધનયુષ્ઠ બાણ ચલાવવામાં કુશળ હોવાથી આ જ્ઞાતિને ભીલ નામથી ઓળખાવામાં આવે છે. ગરાસિયા જાતિના લોકો માટે કોઈ પ્રાચીનતમ ઉલ્લેખ થયેલો જોવા મળતો નથી. પરંતુ

દંતકથાઓના આધારે ગરાસિયા શબ્દનો ઉદ્ભવ સંસ્કૃતના ‘ ગૃહ-ઋષિ શબ્દ ’ પરથી થયેલો જોવા મળે છે. જેનો અપભ્રંશ ગ્રાસિયા, ગરાઈયા, ગરાસિયા બની ગયોલો જોવા મળે છે. ભીલ અને ગરાસિયા જાતિની કેટલીક જાતિઓ અને ઉપજાતિઓ પણ જોવા મળે છે. જેને સ્થાનિક લોકો ગોત્ર અને ગોતર કહે છે. ઉપજાતિઓમાં તાઈવર, બુબરીયા, પરમાર, મદરિયા, ચૌહાણ, ડુંગઈસા વગેરે છે.

સ્વભાવ અને શરીરનો બાંધો

ભીલ જાતિના લોકો શરીરે દુબળા અને માપસરની ઊંચાઈ તેમનામાં ઘણા લોકોતો ખૂબ નીચા પણ જોવા મળે છે . શરીરનો પૂરતો વિકાસ પણ થયેલો જોવા મળતો નથી તેના પાછળ તેમની નબળી આર્થિક પરિસ્થિતિ મોટાભાગે જવાબદાર છે. તે સિવાય વારસો પણ થોડાઘણા અંશે જવાબદાર હોય એવું લાગે છે. તેમના ચહેરાનો ભાગ લાંબો, નાક પહોળું અને ગાલનો ભાગ દબાયેલો જોવા મળી છે. ગરાસિયા જાતિના લોકો ભીલ જાતિના પ્રમાણમાં થોડા ઓછા કાળા હોય છે. તનો ચહેરો પણ ભરાવદાર લાગે છે. તેમનો બાંધો ભીલ જાતિના લોકો જેવોજ દેખાય છે

ભીલ જાતિના લોકો સ્વભાવે ભોળા, વચનના સાચા, મહેનતું, ઈમાનદાર જોવા મળે છે. તેમનામાં પરસ્પર સહાયતાનો ગુણ જોવા મળે છે. આ પ્રજાને તેમના સામર્થ્ય પર ખૂબ વિશ્વાસ જોવા મળે છે તે કઠિન કામ પણ સરળતાથી કરી શકે છે. આ ક્ષેત્રની પ્રજા ખૂબ ભોળી, નમ્ર, સહનસીલ જોવા મળે છે. પરંતુ ગરાસિયા જાતિના લોકોમાં તેનાથી વિપરીત પરિસ્થિતિ જોવા મળે છે. તેમનો સ્વભાવ ક્રોધી, વેરાભાવના વાળો અને ગણી વાર ચોરીનો દુર્ગુણ પણ તેમનામાં જોવા મળે છે. સજાવા સવારવાનું બંને જાતિની સ્ત્રીઓની પસંદ છે. ગરાસિયા અને ભીલ જાતિના લોકોને મેળાઓ, ઉત્સવો ,પર્વો ઉજવવાના ખૂબ શોખીન હોય છે.

પહેરવેશ અને આભૂષણ

ભીલ જાતિના લોકોનો પહેરવેશ ખૂબ સાદો હોય છે તેના પ્રમાણમાં ગરાસિયા જાતિના લોકોનો પહેરવેશ થોડો ભલકાદાર જોવા મળે છે. ગરાસિયા જાતિના પુરૂષો ઘોતી, ખમિજ પહેરે છે. માથાપર સાફો કે ફેટો પણ પ્રસંગોપાત બાંધે છે.તે લોકો ફૂલની કલગી પણ બનાવે છે. તે ઉપરાંત તેવો કોઈ પાંદડાની ડાળી લગાવવાનું પણ પસંદ કરે છે. ગરાસિયા જાતિની સ્ત્રીઓ ઘાઘરા મોટાભાગે લાલા

રંગના જોવા મળે છે. મુલકી, કુમાતા વાળી કાંતો છપાવેલી ભાત વાળી ઓઢણી ઓઢે છે. કુંવારી છોકરીઓમાં લાલા, કાળા , પીળા રંગની બંગડીઓ પહેરે છે. ઘરેણાંમાં તેવો બોર, ડોરની, ગાળામાં ચાંદીની હાંસળી, નાકમાં નથ, પગમાં પાયલ અને પોલરી, દામણી પહેરે છે. ભીલજાતિના લોકો ધોતી, અંગરખું, માથામાં સાફો આજના યુવાનો પેન્ટ અને શર્ટ પહેરતા પણ થયા છે. તહેવારોના દિવાસે કોટનો ઉપયોગ આધુનિક સમયની અસરને કારણે કરતા થયા છે. ભીલ આદિવાસીઓની એક આગવી ઓળખ છે કે તેવો હાથમાં રેશમી રૂપામલ રાખવાનું પસંદ કરે છે. તેમની સ્ત્રીઓ ધૂંટણ સુધીનો ઊંચો ઘાઘરો, પોલકું અને ઓઢણી પહેરે છે. તેમને પણ આજની આધુનિક નારીઓની જેમ આભૂષણોનો ખુબ શોખ જોવા મળે છે. તેઓ બોર, કાનોમાં ટોટી, ગાળામાં હારલી, હાથમાં બંગડી, માથામાં ટિકો, પિત્તળ અથવા અન્ય ધાતુમાંથી બનાવેલા છલ્લા, નાકમાં નથ પહેરે છે. આ લોકોમાં સુંદણાં કરવાનો ખૂબ શોખ જોવા મળે છે. તેઓ ઘણીવાર મોઢાપર કુત્રિમ તલનું નિશાન પણ કરે છે તે રીતે સુંદર દેખાવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

ખાનપાન

આ ક્ષેત્રના ભીલ અને ગરાસિયા જાતિના લોકોમાં તેમનો મુખ્ય ખોરાક મકાઈ છે. કેમ કે અહીં તેવો પોતે મકાઈનું વાવેતર કરે છે અને તે મકાઈનો રોટલા બનાવવામાં ઉપયોગ કરે છે. તે ઉપરાંત ઘઉં, જવ, બાજરી, ચોખા વગેરે અનાજનો ઉપયોગ કરે છે. તે ઉપરાંત તેવો જંગલમાં ઉગતા જાંબુ, કારોનંદા, કેરી, જામફળ, વગેરે ફળફળાદિનો પણ ઉપયોગ ખોરાક તરીકે કરે છે. આદિવાસી લોકો માંસાહારી જોવા મળે છે. તેઓના ત્યાં પ્રસંગોમાં ખાસ બકરાના માંસનો ઉપયોગ ખાવા માટે થાય છે. તેવો જવ માંથી બનાવેલી શરાબનો પીવામાં ઉપયોગ કરે છે. તે સિવાય દૂધ, દહીં, છાશનો પણ પીણાં તરીકે ઉપયોગ કરે છે. ખુજૂરીનું વાવેતર કરે છે અને ખજૂરનો ખોરાક તરીકે ઉપયોગ કરે છે. પ્રસંગો ઉપર તેમના ઘરોમાં ખાસ લાપસી બનતી હોય છે. આ ક્ષેત્ર નદી કિનારે આવેલું હોવાથી અહીંના લોકો ખોરાકમાં માછલીનો પણ ઉપયોગ કરતા જોવા મળે છે. આ આદિવાસી લોકોમાં વ્યસનનું પ્રમાણ પણ ઘણું જોવા મળે છે. તે લોકો મહુડાનો ઉપયોગ કરે છે. તે ઉપરાંત તેવો બીડી, સિગારેટ, ચલમ , હુકાનો પણ ઉપયોગ કરતા જોવા મળે છે.

વ્યવસાય અને આજીવિકા

આ આદિવાસી પ્રજાનું આજે મુખ્ય સાધન ખેતી અને છૂટક મજૂરી જોવા મળે છે. આ લોકો આજુબાજુની મિલોમાં પણ કામ કરવા જાય છે, તે સિવાય રાજસ્થાન અને તેમનો આ પ્રાંત છોડી અને અન્ય રાજ્યોમાં રોજગારી અર્થે જતા જોવા મળે છે. તે સિવાય જંગલમાં થતી પેદાસ વેચીને પણ પોતાનું ગુજરાન ચલાવે છે. તે સિવાય આ લોકો કડીયાકામ, કલરકામ પણ કરે છે. અહીંની સ્ત્રીઓ જંગલમાં ઉગતા ફાળો ઋતુ પ્રમાણે વેચીને ગુજરાન ચાલવામાં મદદ કરે છે. આદિવાસી પ્રજા જંગલના લાકડા કાપીને પણ તેને વેચતી જોવા મળે છે. આ લોકો ખેતીના સાધનો પણ બનાવે છે. કૃષિની સાથે પશુપાલ પણ તેમનો મુખ્ય વ્યવસાય છે.

આમ આ ક્ષેત્રના આદિવાસી સમૂહમાં રહેવા ટેવાયેલા જોવા મળે છે. તેમના ખાનપાન, રીતરિવાજો, રહેણીકહેણી, વ્યવસાય, પહેરવેશ અને આભૂષણોમાં ઘણી સામ્યતા બંને જાતિઓમાં જોવા મળે છે. આદિવાસી લોકોમાં આર્થિક ઉપજનો ખૂબ ઓછા સ્ત્રોત જોવા મળે છે જેના કારણે આ પ્રજા ગરીબીનો સમનો કરતી જોવા મળે છે. આ પ્રજા પ્રાચીન સમયથી આ ક્ષેત્રમાં નિવાસ કરતી જોવા મળે છે. ચંદ્રાવતી નગરીમાં રહેતા ભીલ તેમને પરમાર જાતિના રાજપૂતોના વંશજો હોય તેવું માને છે, આ સ્વભાવે ભોળી પ્રજા સાથે મળીને તહેવારોનો આનંદ લે છે. આદિવાસી જાતિના ભીલ અને ગરાસિયા આજે પણ તેમના પ્રાચીન વારસાને જાળવીને આ ક્ષેત્રમાં પોતાનું જીવન ડુંગરો અને જંગલોની વચ્ચે વ્યતિત કરી રહ્યા છે. તેઓએ આજે પણ પોતાની આદિવાસી સંકૃતિને જાળવી રાખી છે.

સંદર્ભસૂચિ

1. આબુ ક્ષેત્રના આદિવાસી, અજિત પ્રાચ્ય સમાજ તેમજ વિદ્યા સંસ્થાન, સિરોહી
2. અદિલોક અંક - ૧૧, ૭૨
3. શ્રી જયંતવિજયજી., આબૂ ભાગ -૧., કુલચંદજી વેદ., ભાવનગર, ૧૯૮૫
4. ગુલાવચંદ્ર ચૌધરી., જૈન સાહિત્યનો બૃહદ ઇતિહાસ., પશ્ચિનાથ વિદ્યાશ્રમ શોધ સંસ્થાન., વારાણસી, ૧૯૭૩
5. લાલચંદ્ર ભગવાનદાસ ગાંધી., ઐતિહાસિક લેખ સંગ્રહ., પ્રાચ્યવિદ્યામંદિર., ૨૦૦૭
6. સત્યકેતુ વિદ્યાલંકાર., ભારતીય સંકૃતિ અને તેનો ઇતિહાસ., દ્વિતીય ભાગ., સર્વોદય સાહિત્ય મંદિર.